

Az októberi forradalom és a Szovjetunió adaptációja az ellenforradalmi Magyarországon

Az orosz forradalom és a kortárs Szovjetunió magyarországi elemzőit a Horthy-rendszer időszakában több, érdekei szerint világosan elkülönülő csoportra oszthatjuk.

Az illegalitásban dolgozó, de sajtótermékeikkel, propagandájukkal mindenütt jelenlévő *kommunisták* mind ideológiai, mind politikai, mind „egzisztenciális” okokból csupán a forradalom és a szovjetorosz viszonyok kritikátlan és történetietlen dicsőítésére vállalkozhattak. Igazából akkor sem volt más választásuk, amikor a sztálini önkény tömegével pusztította el a párt közmegebecsülésnek örvendő vezetőit. A sztálini terrortól megrettenő, tiltakozó értelmiségieket, polgárokat a párt kitaszította soraiból.

A másik fontos marxista ideológiai politikai véleményt a *szociáldemokrácia* alakította ki. Ők – saját legitimitásuk és legalitásuk védelmében is, ami a teljes magyar progresszió elemi érdeke is volt – folyamatosan igyekeztek elhatárolódni a szovjet elmélettől és gyakorlattól egyaránt. Fontosnak tartották annak az álláspontnak következetes védelmét, hogy **a marxizmus tanai csak a legejeltebb tőkés országokban győzhetnek, ami Oroszországban történik, az definíciószerűen nem lehet marxista politika.** A koncepciós perekben, a sztálinizmus győzelmében annak effektív bizonyítékát látták, hogy az európai szociáldemokrácia, például *Luxemburg* vagy *Kautsky* figyelmeztetései, melyeket a tízes és húszas években *Lenin* nem fogadott el, beigazolódtak. A *Szocializmus* következetesen szociáldemokrata alapról, a tudományos szocializmus, a *Lenin* előtti marxizmus alapjáról bírálja a szovjetorosz viszonyokat, soha nem használ föl jobboldali forrásból származó híreket vagy trockiji gondolatmenetet. Szövegszerűen bizonyítható, hogy **egyetlen pillanatig sem kívánták az orosz ellenforradalom győzelmét**, s az is, hogy éppen az orosz és kelet-európai haladást féltették attól, hogy a forradalom radikalizálódása a cárizmus híveit juttatja majd hatalomra, s az egyébként fanyalgó antant-kormányokat is az orosz szélső-jobboldal karjába kergeti. Ez a veszély objektíve fennállott, s a

magyar szociáldemokrácia igazán nem láthatta előre az orosz polgárháború végkimenetelét.

A két világháború közötti magyar politikai élet legfelkészültebb baloldali polgárai, a *radikálisok* a *Századunkban* publikálták ilyen tárgyú írásait. Megterhelve „a proletárforradalom 1919-es szálláscsinálói” vádjával, minden polgári erő közül a legnehezebb helyzetben voltak. Ennek ellenére nemcsak kompenzálásra, hanem objektív elemzésre is törekedtek. Az ő folyóiratuk az egyetlen polgári lap, mely részletes (Jászi Oszkár tollából származó) beszámolóban foglalkozott a *Trockij*-emlékiratokkal vagy a koncepciós perekkel. A nyugati típusú demokrácia felkent hazai apostolaiként közös rovatban, *A diktatúrák országaiból* cím alatt veszik fel a harcot a barna és fekete veszély mellett a vörössel is. E hírek persze hírek, és semmiképpen sem emlékeztetnek az útszéli antibolsevista propagandára, nincs szó csöpögő vérről, szétvert családi tűzhelyekről.

Egy fokkal kisebb objektivitás, de még mindig kifejezetten európai hangvétel jellemzi a *liberális* sajtót és parlamenti képviselőket. Ők elsősorban a szabadversenyessé világrend pusztulása miatt aggódtak, s ezt nemcsak a *bolsevikoktól*, nemcsak a *fasisztáktól*, de a *rooseveltianizmustól* is féltették. Oroszország közép-európai befolyásának növekedésétől olyannyira féltek, hogy a harmincas években a szovjet-francia közeledés még Franciaországtól is elidegenítette őket.

A *kisgazda* tömörülés legjellegzetesebb figurája, *Bajcsy-Zsilinszky* viszonyát a kérdéshez külpolitikai és nemzetközi indíttatásai határozták meg. Az ideologikus és misztikus vonásokkal erősen átszőtt külpolitikai koncepció a Németországtól kurucosan független, Oroszországtól pedig a kelet-európai népek összefogójaként független Magyarországot vázolt fel, a két pogány közt helytálló harmadik nagyhatalom, egy „Hunyadi Mátyás-i birodalom” koncepcióját. E birodalom feladata a mindenkori német és mindenkori orosz nagyhatalom között egyensúlyozni. E koncepciót igazából nem érdekli sem az orosz, sem a német társadalmi rendszer, *csak saját álmai, illúziói vezérlik*. Viszonya az orosz társadalmi fejlődéshez végülis indifferens, pontosabban nem változott a húszas évek szélsőségesen jobboldali, egyszerre liberalizmus- és szocializmus-ellenes korszaka óta.

Noha ehelyt csak a politikai csoportok és nem a szellemi élet viszonyulásáról kívánunk szólni, röviden meg kívánjuk említeni, hogy a *népi centrum* politikailag és kulturálisan egyaránt reprezentatív képviselője, *Illyés Gyula* oroszországi úti jelentése az objektivitás szándékával íródott; saját bevallása szerint bonyolult módon, patikamérlegszerűen annyi negatív-

vumot hagyott el, amennyi pozitívumot el kellett hagynia a cenzúra nyomására. *Illyés* műve persze csak Magyarországon számít kuriózumnak, valójában abba a világhívatba illeszkedik, hogy a nyugati demokrácia gyakorlatától megcsömörlött, kiábrándult értelmiségiek a Szovjetunióba látogatnak és dicséretével foglalkoznak, a szovjet-orosz viszonyok lényegi megértése vagy elemzése nélkül, egyfajta messianizmustól hajtva. A népi erők egy része a szovjet – nem a nyugati individualizmusra, hanem a szerintük a „magyarsághoz” is közelebb álló „kollektív keleti népi lélekre” épített – modernizációt valamilyen értelemben mintának látta. Így sajátos módon a sztálinizmus antiintellektuális–antitrockista fordulatát pozitívumként éltek meg.

A szovjet agrárpolitika bizonyos elemeinek kiemelésével egyidejűleg lehetett fellépni a kormányzat, az urbánus–liberális ellenzék, illetve a nagybirtokos alkotmányvédők gazdaság- és társadalompolitikai koncepciója ellen. A konkrét magyar viszonyok között, amikor a legális baloldali ellenzék és a konzervatív politikai erők összefogása jelentett volna esélyt a fasizmus megállítására, valahogy úgy, ahogy az a híres 1937-es körmendi gyűlésen megkezdődött – ez végső soron a rendszer jobbratolódását segítette. A kor alapkövetelménye a nyugati típusú demokrácia talaján álló antifasiszta összefogás volt, s ebben az aspektusban kellene egyszer újragondolnunk a népi centrum tevékenységét, s ezen belül az oroszországi utazás objektív hatását. Az orosz fejlődés dicsérete ebben az interpretációban a sajátos orosz út apológiája, amely a sajátos magyar út gondolköréhez szolgáltat érvanyagot. A népiek jobboldali csoportjai viszont a világháborús szovjetellenes propaganda legrosszabb és objektíve legkártékonyabb eleméhez – azaz a judeo–bolsevizmus gondolatához – szolgáltattak szellemi alapanyagot.

Az ellenzék végigtekintését folytatva meg kell állapítanunk, hogy ideológiatörténeti eszközökkel gyakorlatilag elemezhetetlen a magyar *szélsőjobb* álláspontja. Legfontosabb propaganda fogásuknak azonban azt kell tekintenünk, hogy az antifasiszta nagyhatalmak együttműködését mint „judeo–bolsevista–plutokrata” nagykoalíciót, a világ zsidóinak nagy összeesküvését állították be. (Megállapíthatatlan, hogy ez mennyiben volt ideológia, interiorizálódott gondolat, és mennyire tudták a terjesztők maguk is ennek képtelenségét, ahogy német kollégáik esetében *Lukács György* meggyőzően bizonyítja.) E koncepció terjesztésében a legkevésbé sem zavarta őket, hogy a sztálini koncepciós pereknek éppúgy megvolt a maguk markáns antiszemita vonása, mint a bevándorlást a legaggasztóbb pillanatban is korlátozó amerikai

politikának vagy a toleranciájáról egyébként híres Anglia Palesztina-politikájának. A másik ilyen, szintén fajelméleti eredetű gondolatcsoportjuk, hogy az Új Európa – azaz Németország és szövetségesei – tulajdonképpen az *ázsiai* Oroszországgal, a gyarmati csapatokat illetve *néger* etnikumú katonákat bevető angolszászokkal küzdenek. (Éppen ezért nem volt igazán szerencsés, hogy *Németh László* szászói beszédében a szovjet győzelem következményeit elemezve hasonló frazeológiát használt.) A nyilas és más szélsőjobboldali orgánumok abban sem láttak ellentmondást, hogy miközben a hadijelentések egyik felében az európaiakat az *ázsiai* oroszok ellen uszították, a hadijelentések másik felében az európainak legjobb indulattal sem nevezhető, de váratlanul rokonnak nyilvánított *japánok* győzelmeit ünnepelték.

A legfontosabb ideológus-csoport, amely a konzervatív-liberális *Bethlen*-csoporttól a jobbra nyitott *Hóman*- és *Imrédy*-féle politikusokig terjedt, többfelől közelítette meg az orosz kérdést. Gyakorlatilag függetlenül attól, hogy éppen mely részük befolyásolta döntően a kormányt.

Az egyik lehetséges megközelítés az októberi forradalmat a *gyarmatbirodalmak válságára adott sajátos orosz válasznak* tekintette. E koncepció szerint – legfontosabb képviselője *Hóman Bálint* kultuszminiszter a harmincas években – az orosz birodalom megtartásának egyetlen lehetséges módja az volt Oroszország számára, hogy szembefordult mindazzal, ami a népek börtönét, a cári birodalmat jellemezte, és új módon, új eszközökkel, új ideológiával kötötte magához a nem orosz népeket. E koncepció a Szovjetunióban azért láttott ellenséget, mert az, úgymond, felvállalta a cári birodalom hagyományait, így a kelet-európai szláv népek egyesítésének eszméjét is. Magyarországnak tehát nincs más választása, mint a mindenkori Németországgal a legszorosabb szövetségben állni, mert sem az angolszászok, sem a franciák, sem az olaszok nem képesek Oroszország közép-európai előrenyomulását megakadályozni.

A másik megközelítés, ezzel szöges ellentétben, a Szovjetunióban nem a nacionalista, hanem az *internacionalista nagyhatalmat* látta, s a veszélyt is innen eredeztette. Nézetük szerint a természetes nemzeti alapon fejlődött társadalmakra a nemzetközi eszmék nagy veszélyt jelentenek. Ezeknek a nemzetközi eszméknek a legfontosabb központja Moszkva. A nemzeti eszmére a döntő veszélyt (ellentétben a XIX. századdal) nem a trónokon, hanem a szocializmussal megfertőzött tömegek között kereshetjük – hirdette *Klebelsberg Kunó* kultuszminiszter a húszas években.

II. Miklós

A harmadik megközelítés a Szovjetunióban az *ateista nagyhatalmat* látta. A *Magyar Kultúra* körül tömörült gondolkodók szerint a felvilágosodástól a liberalizmuson és a szocializmuson át a szovjetkommunizmusig mint egyetlen fő vonal húzódik az egyházellenesség, a vallásellenesség, az istentelenség. *A kommunizmust nem mint új jelenséget kell tehát üldözni, hanem mint mindezeknek a szabadszellemű áramlatoknak a kiteljesedését.* E csoportok utólagos megerősítést nyertek az 1937-es kommunizmusellenes pápai enciklikában. Ők hirdették a lehangosabban, hogy a vallásellenesség miatt széthullott az orosz család, az erkölcs, a civilizáció. (Ugyanezen csoportok az első világháború idején még az orosz barbárságra, a nyugati kereszténység intellektuális fölényére hivatkoztak – ez az elem közben teljesen eltűnik, hiszen ez valamiképpen legitimálná a forradalmat.) Ennek az érvelésnek eltűzött és vulgarizált elemeit a nyilasok igen hatékonyan használják majd fel a lakosság rémisztgetésére.

A Gyáriparosok Országos Szövetsége az új orosz rendszerben elsősorban a *magántulajdonhoz való viszony minden korábbtól eltérő voltát* ismeri fel. Egyedül rájuk jellemző az a rugalmasság, melynek eredményeképpen intenzíven szorgalmazták a kapcsolatok felvételét a NEP-korszak sok gazdasági lehetőséget biztosító Szovjet-Oroszországaival, 1927 után azonban elvesztik érdeklődésüket.

Az agrárexportőr birtokos csoportok viszont konkurenst láttak az orosz rendszerben, attól féltek, hogy az a rendkívüli hatalomkoncentráció, amely a szovjet államot jellemzi, képes a belső fogyasztás radikális leszorítására, a termés erőszakos begyűjtésére és exportálására, s ezzel az európai gabonaárak veszélyeztetésére.

Lehetséges megközelítési mód volt az *európai politikában betöltött szerep* elemzése. A felszabadulás utáni magyar történettudomány – valószínűleg azt hangsúlyozandó, hogy érdekközösség állott fenn a Szovjetunió és Magyarország között – alighanem túlértékelte azt a tényt, hogy a Szovjetunió nem ismerte el a párizsi békeszerződést. Ezt tudniillik csak akkor tekinthetnénk valóban érdekközösségnek, ha elhinnénk azt a nacionalizmus eszmekörébe tartozó állítást, hogy létezik osztály- vagy csoportérdek feletti nemzeti érdek. A történeti valóság viszont nemcsak az, hogy az *uralkodó körök a revíziós propagandával saját hatalmukat legitimálták, és felhasználták azt az ellenzék és a „nem-történelmi osztályok” elleni harcban*, hanem az is, hogy a trianoni területeket meghatározott rétegek állás- és hatalmi igényeinek kielégítésére kívánták visszaszerezni, ahogy ez a negyvenes évek erdélyi és felvidéki képviselőinek panaszos interpellációiból is kitűnt. E revíziós mozgalom számára tehát nemcsak a lenini program, a trianoni béke *forradalmi* összetörése nem alternatíva, de még egy, az *államhatárokat kedvezően módosító, viszont társadalmi következményekkel is járó „Pax Sovietica”* sem.

A Bethlen-kormány törekvése, hogy a Szovjetunióval rendezze a viszonyt, nem annyira a távoli revíziós célból, hanem abból a konkrét helyzetből következett, hogy a rapallói szerződéssel összekapcsolt Németország–Szovjetunió blokk olyan diplomáciai erőt jelentett, melyet egy oly tipikusan egyensúlyozó külpolitikájú kormány, mint Bethlené, nem hagyhatott figyelmen kívül. A későbbiekben azonban, amikor a szovjet–francia–cseh szerződéssel a Szovjetunió az európai status quo stabilizálására vállalkozott, a külpolitikai érdekek szembekerültek, és csak a Hitler–Sztálin együttműködés esztendejében váltak ismét közössé, Románia rovására. (Közvetlen összefüggés mutatható ki a szovjet területi követelések érvényesítése és a magyar területi követelések érvénye-

sítése között. Még sincsenek egyeztetett lépések: mindkét fél kvázi *Hitlertől* kapja a területeket.) A külpolitikai gondolkodásban a Szovjetunió a fentiek miatt csak ellenséggként szerepelhetett.

Az *államvédelemért felelős csoportok* világosan felismerték, hogy a külpolitikáért felelős kormányzati csoportoknak esetleg hasznos lehet a szovjet diplomáciai képviselő Budapestén, rendkívül megnehezülne azonban a Komintern befolyásának távoltartása, amiért viszont karrierjükkel feleltek az uralkodó osztályoknak. Ők tehát abban voltak érdekeltek, hogy a bűnüldöző és igazságügyi szervek lapjaiban, de alkalmanként másutt is, úgy mutassák be a szovjet politikát, mint ami „főállásban” a világforradalom szervezésével foglalkozik. (Azaz: nem az elvakult antikommunizmus miatt nem ismerték fel, hogy *Sztálin* feladta a világforradalmi koncepciót és alárendelte azt az orosz nagyhatalmi érdekeknek, hanem tudás-szociológiaiailag is jól leírható csoportérdekből.)

A rendszer „*politológus*” csoportjából, a *Magyar Szemle* köréből két érdekes elemzést is idézhetünk. *Gratz Gusztáv*, aki a létező rendszereket polgári demokráciákra és totális államokra osztotta, mint az alábbi idézetből talán kitűnik, *sokkal jobban és tudományosabban érzékelt a totális államok közötti különbségeket, mint például az ötvenes évek hidegháborús amerikai szakirodalma*. „Az [olasz] fasizmus jellegzetes *felvilágosult abszolutizmus*, amennyiben a diktátor hivatalos államfő, aki korlátlan hatalommal, de az állam nevében és az állami közérdek megvalósításának célzatával, az állami hatalom legális útján és a tőle megállapított jogrend szellemében kormányoz. A német vezéri állam politikai rendje *cezarizmus*. A diktátor hivatalos államfő, aki nemcsak hogy demokratikusán, azaz a nép nevében kormányoz [ezen csupán az értendő, hogy *Hitler* választásokon győzött], de hatalmát szabályosan akklamáltatta is a néppel – mint az antik cézárok –, és minden döntő fontosságú állami aktust népszavazással ratifikáltat – mint a modern cézárok, a Napóleonok. Emellett a diktátor rendes hatalma az állami szerkezet rendes útján, legálisan érvényesül.” Mindezekhez képest viszont „A Szovjet politikai rendje: *deszpotizmus*. A diktátor hatalmát demokratikusan, a szuverén proletariátus nevében, de illegálisan [azaz választatlanul], önkényesen, minden formális felhatalmazás és hatáskör nélkül [*Sztálinnak*, szemben *Hitlerrel* és *Mussolinivel*, nincs miniszterelnöki megbízása], a saját magától elismert állami és jogi szabályozás keretein kívül [azaz: nem a tanácsok hálózata, hanem a pártapparátus az úr], és nemcsak azoktól függetlenül, de azoknak teljes figyelmen kívül hagyása mellett gyakorolja.”

Liszickij plakátja az 1929-es zürichi orosz fotografikai kiállításon

Gratz 1917-et földosztó parasztlázadásnak értékeli. A hatalom megragadásával Gratz szerint az **individuál-szocializmustól a kollektivistikus szocializmus felé fordul az ideológia, az egyéni materiális felszabadulás helyett az uralmi tudat elégíti ki a proletariátust.** Gratz pontosan elemzi a NEP történetét és az ellenzékek küzdelmét, anélkül, hogy állást foglalna.

A *Balla Antal*-i gazdaságtörténeti elemzés viszont az orosz állam *államkapitalista* jellegére és a termelés *amerikanizálására* helyezi a fő hangsúlyt.

Jellemző azonban, hogy éppen azok a politikai csoportok hasonlítják össze – totális jellege miatt – Oroszországot Németországgal, amelyek számára a német minta elfogadhatatlan, következésképpen ezekből a színvonalas politikai elemzésekől is csak a szovjet forradalom elutasítása következhet.

A fenti vázlatból véleményünk szerint az következik, hogy nem csupán az ellenforradalmi rendszer uralkodó ideológiája mentén, hanem bármely más szemszögből tekintve is, a Szovjetunió csupán elutasításra találhatott Magyarországon. Éppen ezért – a kommunistákat leszámítva – nem a Szovjetunió elutasításának különböző *mértéke* szerint csoportosíthatjuk a magyarországi politikai erőket, még csak nem is annak alapján, hogy megítélésükben el tudták-e választani a lenini bolsevizmust és a sztálinista berendezkedést, hanem az *elutasítással kapcsolatos érvrendszer* mentén. Ugyanis **az országot nem azok kergették előbb háborúba, majd az 1944-es tragédiába, akik mint diktatúrát utasították el a szovjet rendszert, hanem akik másfajta diktatúrát akartak helyette**; nem azok, akik a polgári gazdálkodási rendet féltették, hanem *akik magyar állami és esetleg német birodalmi segítséggel, polgári képességek nélkül akartak a gazdasági élet vezető pozícióiba jutni*; nem azok, akik a polgári liberalizmust féltették, hanem *akik egyszerre akartak leszámolni a liberalizmussal és a szocializmussal*.

És amikor ezek az erők 1944-ben diadalmaskodtak Magyarországon is, válogatatlanul küldték a halálba a liberálisokat, konzervatívokat, szocialistákat és kommunistákat, az októberi forradalom szövetségeseit és bírálóit egyaránt. Itt az ideje rámutatnunk, hogy ezeknek az antifasiszta erőknek egy táborba kerülése éppúgy nem történelmi véletlen, mint ahogy a hagyományos brit polgári demokrácia és a modernizált rooseveltiánus rendszer, illetve a társadalmi rendszerében gyökeresen ellentétes Szovjetunió antifasiszta együttműködése sem. **Amikor az első világháború után a polgári demokráciák és a kommunisták egymást deklarálták fő ellenségnek, nem ismerték fel, hogy a történelem végleg megfékezettnek tűnő erői – a hagyományos militarizmus és nacionalizmus – megújulva, sőt újjászületve összekuszálják az osztályfrontokat**, és a meg nem gondolt gondolat egyaránt fertőz meg burzsoát és proletárt, parasztot és intellektuelt a fasiszmus országaiban. A polgárok még a szélsőjobboldali ve-

szély egyértelművé válása után sem ismerték fel, hogy a faszizmus leküzdéséhez szükségük van a marxizmus elemző módszereire és a szervezett munkásság ütőképességére; s a kommunisták sem ismerték fel, hogy a parlamentarizmus, a kis és nagy szabadságkörök, az európai értékek védelme nélkül nem lehet, nincs esély megállítani a diadalmas nemzeti szocializmust. Hiába tekinthették a kortársak biztató jelnek a harmincas évek közepének népfront-elképzeléseit, a döntő pillanatra, 1938–1939-re ebből már egyfelől müncheni alku, másfelől Molotov–Ribbentrop-megállapodás lesz, megfelelő belpolitikai következményekkel.

*

Ahogy telnek a világháború utáni évtizedek, egyre világosabb, hogy az *antiliberális és antikommunista erők új és új szövetsége jön létre*. A harmincas és negyvenes évek tragikus tapasztalata éppen az, hogy **a liberálisoknak, szociáldemokratáknak, trockistáknak és leninistáknak ma is és talán még évszázadokra történelmi értelemben partnereknek, sőt talán szövetségeseeknek kell lenniük az irracionálisizmus, a nacionalizmus, a faszizmus mindig új alakban újjáéledő társadalmi és nemzetközi erőivel szemben.**